

Т. І. ТАРАХОНИЧ. МЕХАНІЗМ ДІЇ ПРАВА, МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ, МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Розглядаються різні підходи до поняття категорії «механізм правового регулювання» і його взаємодія з механізмом дії права і механізмом реалізації права.

Ключові слова: *правове регулювання, дія права, реалізація права, механізм правового регулювання, механізм дії права, механізми реалізації права.*

Рассматриваются различные подходы к пониманию категории «механизм правового регулирования» и его взаимодействие с механизмом действия права и механизмом реализации права.

Ключевые слова: *правовое регулирование, действие права, реализация права, механизм правового регулирования, механизм действия права, механизм реализации права.*

Here author has analyzed the notion of the mechanism of legal regulation and it's correlation with the mechanism of law realization and mechanism of law action.

Key words: *legal regulation, action of the law, realization of the law, mechanism of legal regulation, mechanism of law action, mechanism of law realization.*

Процеси глобалізації та диференціації в сучасному світі вплинули на історично сформовані державно-правові інститути та правову систему в цілому. В умовах нестабільності розвитку суспільних процесів, в правовому регулюванні повинні бути враховані дані закономірності та обумовлено механізми його здійснення.

Існуюча в суспільстві система суспільних відносин постійно потребує правового впливу. Форми та методи даного впливу змінюються в залежності від суспільних потреб. Важливе місце в процесі впорядкування суспільних відносин належить правовому інструментарію, який відіграє важливу роль в механізмі правового регулювання. У зв'язку з цим існує нагальна потреба аналізу сутності механізму правового регулювання та його взаємозв'язку з суміжними правовими категоріями, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Проблема розуміння механізму правового регулювання та його взаємозв'язку із механізмом дії права та механізмом реалізації права знайшла належне місце в працях таких учених як: С.С. Алексєєв, С.В. Бобровник, А.І. Бобильов, О.М. Вітченко, В.І. Гойман, В.М. Горшеньов, Ю.І. Гревцов, Л.М. Завадська, О.В. Зайчук, В.П. Казимирчук, В.М. Кудрявцев, Ю.В. Кривицький, С.Л. Лисенков, А.В. Малько, О.М. Мельник, Н.М. Оніщенко, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, Ю.І. Решетов, В.М. Сирих, О.Ф. Скакун, В.О. Шабалін, К.В. Шундіков, Ю.С. Шемшученко, Л.С. Явич тощо.

Метою даної статті є з'ясування теоретичних основ розуміння сутності механізму правового регулювання та його взаємозв'язку з механізмом дії права та механізмом реалізації права.

У науковій літературі під механізмом розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу¹. Поряд з категорією механізм правового регулювання, виокремлюють категорію правовий механізм. Досить вдало, на нашу думку, сформулював бачення сутності правового механізму К.В. Шундіков, який зазначає, що

© ТАРАХОНИЧ Тетяна Іванівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

правовий механізм являє собою необхідний та достатній для досягнення конкретної юридичної цілі системний комплекс юридичних засобів, організованих послідовно і діючих поетапно, відповідно до нормативно заданої схеми (процедури)². Зазначене свідчить, що правовий механізм – це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів. Правові механізми притаманні як теорії держави і права, так і різним галузям права. Так, в конституційному праві існує правовий механізм проведення виборів, механізм формування уряду; в кримінально-процесуальному праві, механізм порушення та розгляду кримінальної справи; в цивільно-процесуальному праві, механізм розгляду цивільної справи тощо.

Механізм правового регулювання є системним утворенням, динамічною, функціональною частиною правової системи, сукупністю послідовно організованих юридичних засобів, які знаходяться у певному взаємозв'язку та взаємодії між собою, що забезпечують досягнення соціально корисних цілей.

В юридичній літературі сформувався широкий та вузький підхід до розуміння механізму правового регулювання. Більшість науковців схильні до широкого підходу і розглядають механізм правового регулювання як систему, або сукупність засобів, за допомогою яких впорядковуються суспільні відносини. Безумовно системний та інструментальний підходи в даному випадку є домінуючими щодо аналізу зазначеної категорії. Інструментальний підхід до розуміння механізму правового регулювання дозволяє розглянути дану категорію через сукупність засобів впливу, а в основі системного підходу лежить розгляд об'єктів як систем, які орієнтують дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на вияв в ньому багатоманітних типів зв'язків і зведення їх в єдину теоретичну картину³.

Спробуємо охарактеризувати в межах даних підходів деякі дефініції механізму правового регулювання. Так, Алексеев С.С. розуміє під механізмом правового регулювання взятую в єдності всю сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини⁴. На нашу думку, автор підкреслює, що за допомогою цих засобів не лише впорядковуються суспільні відносини, а і здійснюється вплив на свідомість та поведінку суб'єктів. У своїх подальших дослідженнях вчений підкреслює, що поняття механізм правового регулювання дозволяє не лише зібрати разом всі явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні акти та інші, а і охарактеризувати їх як цілісність, показати в системно-динамічному вигляді, що характеризує результативність правового регулювання, його здатність гарантувати з правової сторони досягнення поставлених законодавцем цілей; висвітлити в зв'язку з цим специфічні функції, які виконують ті чи інші явища в правовій системі, показати їх зв'язок та взаємодію між собою⁵. Дану точку зору поділяє А.В. Васильєв, підкреслюючи, що правове регулювання – це система державно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив права на суспільні відносини⁶. Поєднуючи інструментальний підхід до розуміння механізму правового регулювання з діяльнісним В.М. Горшеньов підкреслює, що механізм правового регулювання – це органічна сукупність усіх юридичних форм та способів, за допомогою яких здійснюється переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин⁷.

Осмислюючи позицію В.М. Горшеньова, О.Ф. Скакун вважає, що під

механізмами правового регулювання слід розуміти процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний за допомогою системи правових засобів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим»), тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку суб'єктів права)⁸. З огляду на це, підкреслюється можливість упорядковувати суспільні відносини як за допомогою різноманітних засобів, так і з використанням певних форм. У процесі такого впорядкування повинні бути досягнуті певні цілі, а саме: забезпечення правопорядку, задоволення публічних і приватних інтересів тощо.

М.І. Матузов та А.В. Малько підкреслюють, що механізм правового регулювання – це система юридичних засобів, організованих в найбільш послідовному порядку з метою впорядкування суспільних відносин, сприянню задоволенню інтересів суб'єктів права⁹. Важливою особливістю даного підходу є те, що дана система засобів, маючи певну структурну єдність та логічну послідовність, здійснює регламентацію суспільних відносин та сприяє задоволенню інтересів та потреб суб'єктів, характеризується системними властивостями.

Дану позицію підтримує К.В. Шундіков, зазначаючи, що механізм правового регулювання – це взята в єдності система всіх правових засобів, організованих послідовним чином за допомогою яких забезпечується результативний, спеціально-юридичний вплив на суспільні відносини¹⁰. Таким чином, механізм правового регулювання є, динамічною, функціональною системою, охоплює різні юридичні явища, які виконують свої специфічні завдання та функції, передбачає взаємодію та взаємовплив цих явищ між собою, є певною системою правових явищ, які забезпечують досягнення поставлених цілей.

Означені тенденції щодо формування розуміння механізму правового регулювання поділяють М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, характеризуючи його як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права¹¹. Дане визначення механізму правового регулювання дає можливість виокремити ознаки, які характеризують його мету, засоби її досягнення та результативність. Мета механізму правового регулювання – подолання можливих перепон, які виникатимуть на шляху задоволення інтересів суб'єктів права. Дані мету досягається за допомогою використання певної сукупності засобів, які різняться за своєю природою та функціональним призначенням, але, одночасно, об'єднані в єдину систему спільною метою. Організаційний вплив правових засобів спрямований на досягнення певного результату.

А.Ф. Черданцев, розглядаючи механізм правового регулювання, як взяті в єдності та взаємодії всі правові засоби (елементи механізму) за допомогою яких здійснюється правове регулювання, підкреслює, що це ідеальна модель, створена в результаті спрощення процесу регулювання та відсторонена від будь-яких другорядних, несуттєвих моментів. Елементи (блоки) механізму правового регулювання, науковець прив'язує до відповідних стадій процесу регулювання¹². Ряд науковців окрім певної сукупності засобів до елементного складу механізму правового регулювання відносять способи та методи правового регулювання. Так, Л.П. Рассказов під механізмом правового регулювання розуміє систему правових засобів, способів, методів впливу права на суспільні відносини, що дозволяють втілювати в життя правила поведінки, що містяться в нормах права¹³.

В юридичній літературі механізм правового регулювання, як вже зазначалось,

розглядається також з точки зору діяльнісного підходу. Даний підхід дозволяє переосмислити традиційну проблематику, виокремити низку нових фундаментальних проблем, усвідомити деякі категорії, тісніше зв'язати юридичну теорію з практикою¹⁴. Так, С.А. Комаров підкреслює, що механізм правового регулювання виражає діяльнісну сторону процесу переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин¹⁵. Разом з тим, С.В. Бобровник та Н.М. Оніщенко пропонують відмовитись від розуміння даного механізму лише як діяльності законодавця, котрий формує норму права, надає їй уповноважуючого, зобов'язуючого чи забороняючого характеру, та лише як виконання правового припису, підпорядкування забороні суб'єктами, яких цей припис стосується¹⁶.

Враховучи вище викладене, слід підкреслити, що при односторонньому підході до розуміння механізму правового регулювання зводиться нанівець мета та цілі правового регулювання, не враховуються різні фактори, які впливають на процес регулювання. Ряд науковців зазначають, що розгляд механізму правового регулювання лише на підставі його інструментальної складової є неповним, пропонуючи враховувати системний підхід до його аналізу. Так, В.М. Сирих підкреслює, що механізм правового регулювання слід розглядати як складну систему, що включає максимально повно всі його компоненти, а саме: правові засоби; суб'єктів, які здійснюють правове регулювання чи правову діяльність; юридично значимі результати їх діяльності¹⁷. Дану позицію поділяє В.О. Шабалін, аналізуючи механізм правового регулювання як складну сукупність юридичних засобів, як управляючу систему, за допомогою якої здійснюється цілеспрямований правовий вплив на суспільні відносини¹⁸.

Прихильники вузького підходу до розуміння механізму правового регулювання, підкреслюють, що це система правових засобів (елементів), що здійснюють одночасне взаємопов'язане регулювання суспільних відносин певного виду¹⁹, деякі з науковців підкреслюють, що механізм правового регулювання – це система юридичних засобів, яка повинна привести суспільні відносини у відповідність з визначеними державою моделями поведінки²⁰.

Проаналізувавши думки різних вчених з приводу тлумачення поняття механізму правового регулювання, слід підкреслити, що дана правова категорія не має єдиного розуміння свого змісту, однак ґрунтується та тому, що – це сукупність (система) правових засобів, способів та форм, за допомогою яких забезпечується впорядкування суспільних відносин, задоволення інтересів суб'єктів права, встановлення правопорядку в суспільстві, вирішення конфліктів, досягнення соціального компромісу в правовій сфері. Аналіз механізму правового регулювання здійснюється з використанням різноманітних методологічних підходів: інструментального, діяльнісного, системного та ін. Зазначені підходи не ізольовані, вони доповнюють один одного, надаючи можливість більш глибоко зрозуміти категорію «механізм правового регулювання». Слід погодитись з позицією ряду науковців²¹, що сьогодення юридичної науки обумовлює необхідність застосування так званого інтегративного (комплексного) підходу до розуміння механізму правового регулювання.

В.М. Сирих вважає, що механізм правового регулювання відповідно до стадій правового регулювання підрозділяється на три компоненти: механізм правотворчості, механізм реалізації норм права, механізм державного примусу. Під механізмом правореалізації він розуміє сукупність правових засобів, які повинні забезпечити реалізацію діючих норм права в конкретних правовідносинах. Серед

зазначених засобів науковець виокремлює: методи тлумачення норм права; договори та угоди; правові засоби, які використовуються державою з метою охорони та забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками конкретних правовідносин; акти застосування норм права²². Загалом поділяючи позицію В.М. Сирих, М.Д. Гнатюк розглядає механізм реалізації права як особливу правову підсистему механізму правового регулювання, що містить в собі відповідні регулятивні та охоронні правові засоби, за допомогою яких об'єктивне і суб'єктивне право втілюється у фактичній поведінці суб'єктів, тобто залежить від їх вольової діяльності з метою досягнення відповідного правового результату²³.

К.В. Шундіков аналізуючи юридичні засоби правореалізаційної практики підкреслює, що вони є юридичними явищами регулятивного характеру, система яких має як властивості єдності, так і деякої внутрішньої диференціації. Він зазначає, що регулятивна функція правореалізаційних засобів полягає в тому, що вони повинні забезпечити практичне використання юридичних засобів нормативного характеру, реальне здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав та обов'язків; виступаючи елементом юридичної практики, формами діяльності суб'єктів права, вони існують і на нормативному, модельному рівні, оскільки безпосередньо чи опосередковано передбачені нормами права; вони знаходяться в нерозривному взаємозв'язку з юридичним інструментарієм нормативного характеру²⁴.

У тісному взаємозв'язку з механізмом правового регулювання та механізмом реалізації права знаходиться механізм дії права.

Категорія дія права відображає всі можливі форми та сфери прояву права, характеризує його в процесі формування, сприйняття його індивідуальною та масовою свідомістю та в процесі його реалізації в практичній діяльності суб'єктів. Дана категорія дозволяє визначити ті засоби та механізми за допомогою яких впорядковується поведінка та діяльність суб'єктів та використати їх в практичній діяльності суб'єктів права з метою досягнення фактичного результату.

О.О. Іванов під категорією дія права розуміє змістовно-динамічну сторону права, що характеризує здатність, що фактично реалізується, здійснювати регулятивний (спеціально-юридичний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, педагогічний) і соціальний вплив на учасників суспільних відносин. Зазначене, дозволяє автору виокремити соціальний, психологічний та ціннісно-орієнтаційний механізми дії права.

Соціальний механізм дії права – це всі умови, що визначають особливості прояву права в реальному житті. Психологічний механізм дії права ґрунтується на психологічних аспектах поведінки людини, її сприйняття тих чи інших закономірностей правового регулювання та впливу. Ціннісно-орієнтаційний механізм дії права знаходить свій вияв в законодавчому закріпленні, забезпеченні реалізації та охорони найбільш важливих для людини та суспільства цінностей²⁵. Дану позицію поділяє М.Д. Гнатюк підкреслюючи, що зміст категорії дії права включає в себе такі компоненти як сукупність правових та соціальних засобів, які здійснюють результативний вплив на поведінку суб'єктів; відображення права в свідомості суб'єктів; соціально-правову поведінку суб'єктів; правопорядок як результат реалізації приписів правової норми²⁶.

Р.А. Ромашов характеризує дію права як сукупність визнаних державою і тих, що мають юридичну силу формальних джерел права, підкреслює, що діючим право може вважатись як з формальної (факт юридичного закріплення норми права у відповідному джерелі), так і з фактичної (норми права здійснюють реальний

вплив на суспільні відносини) точок зору. В межах зазначеного підходу, вчений пов'язує дію права з наявністю наступних факторів: наявність формального джерела права, що має юридичну силу; наявність правосуб'єктних осіб, носіїв суб'єктивних прав та обов'язків, реалізація яких залежить від дії права; конкретні життєві обставини, з наявністю (відсутністю) яких пов'язується дія права²⁷.

В.І. Червонюк зазначає, що дія права – це його властивість (здатність) в певному середовищі здійснювати ідейно-мотиваційний вплив на особу, спільність людей та внаслідок цього забезпечувати у відповідності до своїх цілей, принципів та приписів, правомірний характер людської діяльності і вчинків²⁸. Зазначене надає можливість вченому виокремити два рівні дії права: рівень існування (сприйняття права) та рівень соціально-правових дій (реального функціонування права). На рівні існування, право має ідейно-мотиваційний вплив, воно повинно бути сприйнято суспільною свідомістю в якості орієнтира поведінки суб'єктів. Рівень соціально-правових дій має функціональне спрямування та пов'язаний з правомірною діяльністю суб'єктів права. Наявність певних рівнів дії права, надає можливість автору виокремити складові дії права, а саме: сприйняття права, правовий вплив, правові дії, правовий порядок²⁹.

Враховуючи спільний доробок багатьох вчених та незважаючи на деякі дискусійні та суперечливі моменти, слід підкреслити, що категорії механізм правового регулювання, механізм реалізації права, механізм дії права не мають єдиного розуміння свого змісту, однак ґрунтуються та тому, що – це сукупність правового інструментарію, який обумовлює дію даних механізмів; це системний комплекс юридичних засобів, що мають структурну єдність та логічну послідовність; це сукупність засобів, які виконують специфічні завдання та функції, здійснюють вплив на свідомість та поведінку суб'єктів; дані механізми різняться за своєю природою та функціональним призначенням, але вони спрямовані на досягнення конкретних цілей.

1. *Общая теория государства и права*. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 3: Государство, право, общество. – С. 97. 2. *Шундинов К.В.* Механизм правового регулирования: Учеб. пособие. / Под ред. А.В. Малько. – Саратов: СГАП, 2001. – С. 42. 3. *Енгибарян Р.В., Краснов Ю.К.* Теория государства и права: учеб. пособие / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – С. 31. 4. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования. – М.: «Юрид. лит-ра», 1996. – С. 30. 5. *Алексеев С.С.* Общая теория права: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 267. 6. *Васильев А.В.* Теория государства и права: Курс лекций. – М.: Флинта: МПСИ, 2006. – С. 124. 7. *Горшенев В.М.* Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 42. 8. *Скакун О.Ф.* Теория права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С.265. 9. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Теория государства и права. – М.: Юристъ, 2004. – С. 472. 10. *Шундинов К.В.* Цит. работа. – С. 54. 11. *Кельман М.С., Мурашин О.Г.* Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – С. 372. 12. *Черданцев А.Ф.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юрайт – М, 2001. – С. 350. 13. *Расказов Л.П.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: РИОР, 2008 – С. 401. 14. *Кривицький Ю.* Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання // Підприємництво, господарство, право. – № 10. – С. 24. 15. *Общая теория государства и права*. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 3: Государство, право, общество. – С. 97. 16. *Бобровник С.В., Онищенко Н.М.* Соціальна та юридична ефективність законодавства // Законодавство: проблеми ефективності. – К.: Наук. думка, 1995. – С.15. 17. *Сырых В.М.* Теория государства и права: Учеб. для вузов.

– 3-е изд., перераб. и доп. – М: ЗАО Юстицинформ, 2007. – С. 167. **18.** Шабалин В.А. Методологические вопросы правоведения (в святы с теорией и практикой социалстичекого управления). – Саратов: Изд-во Саратовского ун-а, 1972. – С. 137. **19.** Радько Т.Н. Теория государства и права: Учеб. – 2-е изд. – М.Проспект, 2009. – С. 490. **20.** Сарновська С.О. Механізм правового регулювання та його подвійне тлумачення // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 12 (38). – 2004. – С. 45. **21.** Кривицький Ю.В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання: Дис. ... кан. юрид. наук. – К., 2010. – С. 27. **22.** Сырых В.М. Цит. работа. – С. 167. **23.** Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 4. **24.** Шундигов К.В. Цит. работа. – С. 64. **25.** Иванов А.А. Теория государства и права: Учеб. пособ. / А.А. Иванов; под. ред. В.П. Малахова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 228. **26.** Гнатюк М.Д. Цит. праця. – С. 13. **27.** Ромашов Р.А. Теория государства и права. – СПб.: Питер, 2006. – С. 216 – 217. **28.** Червонюк В.И. Теория государства и права: Учеб. пос. – М.: Инфа-М, 2003. – С. 101. **29.** Червонюк В.И. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Инфа-М, 2003. – С. 102 -103.